

TÜRK DİLLERİNİN YAPISAL VE SEMANTİK FARKLILIKLARININ ÖRNEĞİ OLARAK BİRLEŞİK FİİLLER

CUMAKUNOVA, Gulzura
KIRGIZİSTAN/KYRGYZSTAN/КЫРГЫЗСТАН

ÖZET

Kırgız ve Türkiye Türkçesi örneğinde birleşik fiiller ve onların fonksiyonel açıdan çok çeşitliliği Kırgız Türkçesi'ni diğer Türk gruplarında ve kendinin mensup olduğu Kuzey-Batı (Kıpçak) Türk dillerinin birçoğundan ayırt eden belirgin bir özelliğidir. Yardımcı fiillerin çok olması Kırgızcanın fiillerine diğer Türk dillerinde ayrı kelimelerle ifade edilen ayrıntıları doğrudan fiille yansıtmaya imkân sağlar. Kırgızcada birleşik fiiller genel olarak Türk dillerinde görünen tezlik, devamlılık dışında olumluluk-olumsuzluk, pişmanlık, kasıt, hareketin kimin için yapıldığı, sonuçlanmış-sonuçlanmamışlık vs. gibi birçok detaylı anlamların ifadesi için kullanılır. Kırgız Türkçesi'nde Birleşik fiillerin bu kadar anlam yüklü olması, bir yandan Kırgızcanın fiil sistemindeki zenginliği gösteriyorsa, diğer yandan da Kırgızcanın öğrenilmesini ve çevirisini zorlaştıran hususlardan biri olarak bilinmektedir. Tebliğimizde Kırgız Türkçesi'nde birleşik fiillerle ifade edilen tipik anlamları ortaya koymak dışında, asıl fiillerin yardımcı fiillere dönüşümündeki yapısal ve semantik özellikler üstünde de durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Kırgız Türkçesi, birleşik fiiller.

Türk dillerinde birleşik fiiller meselesi çok tartışılan ve ne yazık ki tam olarak işlenmiş bir konu değildir. O nedenle konuyla ilgili kaynaklarda farklı bakışlar, farklı yaklaşımlar, farklı terimler sergilenmektedir. Böyle olmasının başlıca sebebi belki de birleşik fiiller bakımından Türk dillerinin farklı kadrolara sahip olması ve tek bir görüş belirtemeyecek kadar farklı özellikler taşımasından da kaynaklanabilir. Fakat bu çeşitlilik gramerlerimizde hâlen fiilin bu türlerine yeterli hassasiyet gösteremediğimiz gibi esikliğimizi örtemez.

Her şeyden önce kabul etmemiz gereken bir husus, Türkçenin fiil yapısının pek de basit olmadığı. Türkçe, bir eklemeli dil olarak nasıl kelime yapım ve çekim sisteminde ekler vasıtasıyla değişik anlamları arka arkaya ifade edebiliyorsa, fiil sisteminde de hareketin yapılmasındaki çeşitli durumları ve duyguları en ufak ayrıntısına kadar ifade edebilecek fiil birleşimlerini türetebiliyor. Fakat bu türetme mekanizması bütün Türk dillerinde aynı derecede olmadığı da bir gerçektir. Hatta bir bakıma birleşik fiiller yapısı, Türk dillerinin klasifikasyon özelliklerinin belli başlısı olarak da bakılabilir.

Ne var ki, meseleye bu şekilde bakılmadığı ve bu hususun yeterince dikkate alınmadığından Türk dilleri arasında cümle ifadesinde olsun, dil öğretimi veya çeviri işlerinde olsun nedeni pek anlaşılmayan bir takım hatalara, eksikliklere meydan verilmektedir. Örneğin, birleşik fiiller kadrosundaki yardımcı fiiller açısından Türk dillerinin Oğuz ve Kıpçak grupları arasında hayli fark görülmektedir. Çok zengin yardımcı fiil yelpazesine sahip Kıpçak grupları karşısında Oğuz dilleri daha sınırlı birleşik fiil sistemi ile ifade ediliyor. Bu, bir yandan Oğuz dillerini öğrenilmesi, anlaşılması ve çevrilmesi kolay diller olarak niteliyor ise, diğer yandan da Kıpçak dillerinin fiili ile verilmiş olan anlamı sadece fiiller ile ifade etmekte yetersiz kaldığını gösteriyor.

Varlığı Eski Türkçe’de de kaydedilen (Tekin, 1978; Sıdkov, 2001; Ahmetov,1978) (*bar-* ‘gitmek’, *ber-* ‘vermek’, *olur-* ‘oturmak’, *yori-* ‘yürümek’, *kal-* ‘kalmak’, *al-* ‘almak’ *id-* ‘göndermek’, *elt-* ‘götürmek’ *ur-* ‘vurmak’, *kel-* ‘gelmek’ *kör-* ‘görmek’) gibi birleşik fiil türlerinin zamanla farklı Türk dillerinde farklı gelişme sergilediği gözlemleniyor. Meselenin tarihî karşılaştırmalı aspekte incelenmesi, genel olarak Türkçede konunun gelişme sürecinin belirsiz birçok yönünü aydınlatacağı muhakkaktır.

Birleşik fiillerin kadrosunun tam olarak ortaya çıkarılmadığı, bu kavram altında büyük çelişkiler yaratan türlerinin de hâlen belirlenmemiş olması, terim kalabalıkları, genel olarak mevcut Türk dili gramerlerinin ortak eksikliği denilebilir.

Birleşik fiilleri ele alan bir incelemede evvela birkaç tane odak noktanın kesinleştirilmesi lazım. Bunların başında “Birleşik fiil“ terimi altında bakılan birçok fiil türlerinin birbirinden kesin ayrılması gelir.

Birleşik fiil komponentlerinin biri birine olan münasebetleri, anlam paylaşımı ve birleşimleri, morfolojik donanımı, sabitlik, değişkenlik gibi nitelikleri, hareketin sonuçlanmışlığı veya sonuçlanmamışlığı gibi hususlar dikkate alındığında birleşik fiilleri birçok çeşitlere ayırmak mümkün. Bu ayırma esnasında morfolojik, semantik ve söz dizimi kuralları açısından birçok hususun dikkate alınması gerekir. Örneğin, birleşik fiillerin terkipteki fiillerin leksik anlamlarını koruması veya koruyamayışı da önemli bir husustur. Fiillerin kendi anlamlarını koruyarak birleşmesi zarf tümleci olarak onları söz dizimi alanının malzemesi yapar (*kapıp kaçtı, alıp geldi, görüp ağladı* gibi). Bir diğer husus yeni birleşiklerin anlamının deyimsel olup olmadığı (*çekip çevirmek, alıp verememek aklı gelip gitmek, gelip çatmak* gibi). Deyim anlamı meydana getirildiği zaman bu terkibe söz varlığı malzemesi olarak bakılması gerekir. Eğer birleşen fiillerin biri anlamını tamamıyla yitirip gramatikleşmiş ise yardımcı fiile dönüşür . Bu tür kelime grubu şekil bilgisinin malzemesi olur. Aşağıdaki tabloda birleşik fiillerin Türkçe ve Kırgızcadaki bazı örnekleri verilmiştir.

1. Birleşen fiiller burada kendi anlamlarını koruyorlar fakat birincisi ikincisine zarf olarak gelir: *uçup ket-* ‘uçarak gitmek’, *alıp kal-* ‘al ve kal-’, *karap kel-* ‘bak da kel-’ vs. Bu durumda ilki zarf-fiil olarak esas fiildeki hareketin oluş biçimini gösterir. Cümlede de zarf tümleci görevini yapar:

Col boyu uktap bardı. – Yol boyunca uyuyarak gitti/uyudu.

Üydön cügürüp çıktı. – Evden koşarak çıktı.

2. Fiillerin leksik anlamlarını koruyarak birleşmesinin bir diğer türü iki ayrı hareketin bir anda veya arka arkaya yapılması durumudur. Burada cümle için her iki fiille ifade edilen hareket de önemlidir.

İniñdi taap bar. Kardeşini bul da git.

Balasına kelip ketti. Çocuğuna geldi ve gitti.

3. Birleşik fiillerin üçüncü türünde her iki fiil de kendi anlamlarından uzaklaşır ve farklı deyimisel anlam oluştururlar. Burada komponentlerin anlam paylaşımı veya dominantlığından bahsetmek mümkün olmayabilir. Deyimsel fiiller başka dile olduğu gibi çevrilemez.

Çekip çevirmek ‘hale, yola koymak’

Alıp verememek ‘anlaşmamak, geçinememek’

Atıp tutmak ‘gelişigüzel tahminde bulunmak’

4. Birleşik fiillerin 4. çeşidinde zarf-fiil eklerini alan fiille birleşen yardımcı fiil kendi leksik anlamını tamamıyla veya kısmen yitirir ve ancak gramer anlamını üstlenir. Yani esas fiil olan birinci fiilin farklı durumlarını tasvir eden çekim elemanına dönüşür.

Bildiri konumuzu, sadece fiille yapılmış bu 4. gruptaki birleşik fiillerle, onun içinden de zarf-fiilin *-a/e*, *-y* ve *-ıp* eklerini alarak aynı usulle yapılmış olan birleşik fiillerin analizi ile sınırlandırdık. Bu geniş konunun diğer yönlerini ilerdeki çalışmalarımızda ele alacağımıza dair düşüncelerimiz olduğunu belirtmeliyiz. Bu gruba dâhil edilen fiillerde tasvirin zarf tümleci görevini yapan yukarıdaki birinci grup fiillerine nazaran ters istikamete doğru yapıldığı görülüyor yani anlamını yitirmiş olan fiil önündeki fiilin çeşitli tasvirini yapmaya koyuluyor. Fakat burada zaman, tarz, sebep, şart bildirme ana fonksiyonu olan gerindiumların aksine her Türk dilinin kendi yapısına göre fiilin çeşitli durumları: İktidar, kolaylık, çabukluk, birdenbirelik, deneme, devamlılık, yaklaşma, tasarlanmış veya beklenmedik şekilde işlendiğini, müsaade, konuşan açısından olumlu-olumsuz değerlendirme, sonuçlanmış sonuçlanmamış hareket ve başka da birçok yön tasvir edilir. Türkçe gramerlerinde her iki istikamette de tasvir söz konusu olmasına rağmen sadece ikinci gruptakilere **tasvir fiilleri** adı verilmiştir.

Burada esas fiil olan birinci fiil anlamını korurken ikinci fiil leksik anlamını tam olarak ya da kısmen yitirir yani, gramatikalleşir. Anlamını yitirmiş bu fiillere **yardımcı fiil** adı verilir. Fakat onlar Türkçenin esas yardımcı fiilleri olarak geçen ve hiçbir leksik anlam taşımayan: *olmak, kılmak, etmek, iymek, eylemek* gibi yardımcı fiillerden farklı olarak sadece belli durumlarda yardımcı fiil sıfatını alırlar ve normalde kendi anlamlarında kullanırlar. Türk dilleri arasındaki kadroları eşit değildir. Bu eşitsizlik her dilin yardımcı fiillere yükleyen semantik ağırlığına bağlıdır. Birleşik fiile çok yönlü ayrıntılar yükleyebilmek için doğal olarak yardımcı fiillerin sayısı da çoğaltılır.

Bildirimizde Oğuz ve Kıpçak gruplarına mensup iki dilin, Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesi'nin bu türden yardımcı fiillerini mukayese etme yolu ile bu farklılıkları gözler önüne sermeyi hedefledik.

Kırgız Türkçesi'nde müstakil fiillerin çoğunun birleşik fiil terkiibine girerek anlamlarını tam olarak yitirdikleri ve yardımcı fiil sıfatına büründükleri görülür. Birçok Türk dillerinde de kaydedilen bu hadise, Türk dillerinde de fiilin tür (Rusçası **vid**) kategorisinin mevcut olup olmadığı tartışmasını yaratmıştır. Fikrin ortaya atılması geçen yüzyılın 30'lu yıllarında başlamış ise da (**Grammatika hakasskogo yazıka**, 1975: 182) hâlen tam bir fikir birliğine varılmış değildir. Ona rağmen destekleyici fikirlerin çoğundan olsa gerek son akademik baskı gramer kitaplarının çoğunda tür yani vid (bu kitapların çoğu Rusça olduğu için bu terim kullanılmıştır, Kırgız Türkçesi'nde konu henüz işlenmediğinden belli bir terimi de yoktur.), Türk fiilinin özel leksik-gramatik kategorisi olarak morfoloji bölümlerinde yer almaya başladığı görülüyor (Baskakov, 1975: 352; Yuldaşev, 1958; Haritonov, 1960: 8; Kononov, 1956; Kononov, 1960: 263-268; Serebrennikov, 1958: 3-6; Grammatika hakasskogo yazıka, 1975: 184-245, 278-291; Axmetov, 1978: 125-129; **Grammatika sovremennogo başkirskogo literaturnogo yazıka**, 1981: 212-222).

Varlığı ilmi kaynaklarda gittikçe ağırlık kazanmaya başlayan tür kategorisi, birleşik fiillerin önemli kısmını teşkil eder. Görüş olarak biz de Kırgız dili gibi birleşik fiillerdeki hareketin yapıma tarzına ve oluşumuna yönelik en ayrıntılı bilgiler içeren çok sayıdaki sistemli yardımcı fiillere sahip diller için tür kategorisinden söz etmenin yerinde olacağını düşünüyoruz. Çünkü bu tür fiillere yönelik bugüne kadar sergilenen ciddiyeysiz yaklaşım ile gramer kitaplarının çoğunda fiillerin bu önemli özelliğinden söz bile edilmemiştir, edilenleri de çok yetersiz ve dilin genel yapısı için son derece tehlike yaratacak şekildedir. Örneğin, Kırgızca'yı pek iyi konuşamayan şehir Kırgızları ya da yabancılar dilin bu ince ayrıntılarını başvurdukları gramerlerde bulamazlar. Birleşik fiiller tam olarak yer almamış gramer verileri ile canlı Kırgızca arasındaki fark onlarda hep eksiklik duygusunu yaratır ve nedenini anlayamayan bir umutsuzluğa kapılır.

Kırgız İlimler Akademisi'nden çıkmış en son “**Kırgız edebî dilinin grameri**” (**kırgız adabiy tilinin grammatikası**, 1980: 325-330)'nde ünlü Kırgız gramatisti Prof. Dr. Sarıbay Kudaybergenov konuyu ilk defa ele almıştır. Kaynak, birleşik fiillerin tam kadrosunu ortaya çıkaramamış ve bazı karışıklıklara meydan vermiş de olsa konunun ilk defa ciddî bir şekilde gün ışığına çıkartılması ve tür (vid) kategorisine yönelik yaklaşımın sergilenmesi ile değerlidir (**Kırgız adabiy Tilinin Grammatikası**, 1980: 325-344).

S. Kudaybergenov, “Birleşik Fiiller” terimi altında ele aldığı bu fiillerin vid kategorisi için model olamayacağını savunmuştur. Neden olarak da bu terkipteki yardımcı fiillerin Rus dilindeki gibi evrensel yapıya sahip olmadığını, zarf-fiil ekleri olan *-ip* ve *-a/y*'ın biri birinden farklı anlamları meydana getiren değişkenliğini göstermiştir. **Sonuç olarak** hadiseyi tür (**vid**) kategorisi olarak değil de, tür konstruksyonu olarak adlandırılmanın uygun olacağını kaydetmiştir (**Kırgız adabiy tilinin grammatikası**, 1980: 327).

Benzer fikir, Ethem Tenişev'in **Grammatika sarı uygurskogo yazıka** adlı eserinde de beyan edilmiştir: “Sarı-uygurskomu, podobno drugim tyurkskim yazıkam, ne obladaşım analogami russkix vidov, svoystven aktionsart, t.e. sposobnost' vırajat' posredstvom analitičeskikh form karakter protekaniya deystviya s različnogo roda vidovimi ottenkami” (Diğer Türk dillerinde olduğu gibi Sarı Uygurcaya da tam bir Rus vid kategorisi değil, aktionsart yani analitik fiiller vasıtasıyla hareketin çeşitli geçiş tarzlarını ifade etmeye yarayan vid görüntüleri özgüdür.), (Tenişev, 1976: 103).

Fakat Rus dilinde de vid kategorisi tek bir model üstünde kurulmamış ki? Değişik fiillerin bitmiş (soverşenniy) ve bitmemiş (nesoverşenniy) vidleri değişik şekilde meydana gelir. Üstelik Kırgız fiillerinde yardımcı fiilin zarf-fiil *-ip* eki ile geldiğinde bitmiş, *-a/-e*, *-y* ekleri ile geldiğinde bitmemiş (bazı istisnalar hariç) fiilleri meydana getirmesi, onların değişkenliğinin değil, sistemliliğinin göstergesidir. Bu demektir ki, Kırgızcada birleşik fiillerin bu türünde genel olarak bitmiş ve bitmemiş fiillere ayırt edebilecek bir sistemlilik söz konusudur. Nitekim sistemlilik, kategori kavramının olmazsa olmaz niteliklerinden biri değil midir?.

-ip ve *-a/-y* ekli zarf-fiiller ile birleşen yardımcı fiiller, esas fiildeki hareketin geçiş tarzını ifade ederek fiilin tür kategorisini oluşturur. Kırgızcada tür anlamını meydana getiren yardımcı fiilleri tam olarak belirtmeden önce Türkiye Türkçesi (bundan sonra TT) gramerlerinde mevcut birleşik fiiller ile Kırgız Türkçesi'ndeki (bundan sonra KT) benzerleri arasında bir paralellik kurarak ortak ve farklı yönlerini göstermeye çalışacağız, daha sonra TT'de olmayan Kırgız birleşik fiillerine geçeceğiz¹.

¹ Hem koyu hem de italik olarak gösterilen fiiller Türkçede olmayan, sadece Kırgızcaya özgü fiillerdir.

Yeterlilik Fiilleri

TT *-a/-e + bilmek*; KT *-a/-e/-ö/-o²-y + bilmek*

-a/-e/-ö/-o/-y + almak

görebil- körö al-körö bil-

yazabil- caza al-jaza bil-

İvedilik Fiilleri

TT *-ı/-i/-u/-ü + vermek*; KT *-a /-y + kal-*

-a/-y + sal-

-ıp + ciber-

-ıp + iy-

-ıp + koy

-ıp + ket

alıver- ala kal-

çeviriver- kotoro kal-

yutuver- cuta kal- /sal-

söküver- sögö kal- /sal-

TT *-a/-e + durmak*; KT *-a/-y + tur-*

bakadur- karay tur-

çözedur- çeçe tur-

Süreklilik Fiilleri

TT *-ıp + durmak*; KT *-ıp + tur-*

gezip dur- kezip tur-

söyleyip dur- aytıp tur-

söylenip dur- süylönüp tur-

ağlayıp dur- ıylap tur-

TT *-ır + durmak*; KT *-ıp + tur-/cür-*

sorar dur- surap tur-/cür-

çağırır dur- çakırıp tur-/cür-

TT *-a/-e + kalmak*; KT *-ıp + kal-*

kalakal- katıp kal-

şaşakal- tañ kalıp kal-

bakakal- karap (turup) kal-

² *-a/-e/-o/-ö* ünlü uyumu Kırgızcada daima korunduğundan bundan sonraki örneklerde bu sıra için sadece *a*'yı vermemiz yeterli olacaktır.

TT <i>-a/-e + gelmek;</i> <i>olagel-</i> <i>süregel-</i> <i>yaşanagel-</i>	KT <i>-a/-y +kel-</i> KT <i>-ıp kel-</i> <i>bolo kel- / bolup kel-</i> <i>ulana kel- / ulanıp kel-</i> <i>caşay kel- / caşap kel-</i>
TT <i>-ıp + gitmek;</i> <i>dalıp git-</i> <i>sönüp git-</i> <i>kaybolup git-</i>	KT <i>-ıp + ket-/kal-</i> <i>oylonup ket-/kal-</i> <i>öçüp ket-/kal-</i> <i>cogolup ket-/kal-</i>

Deneme Fiilli

TT <i>-ı/-i + görmek;</i> <i>bakagör-</i> <i>isteyigör-</i>	KT <i>-ıp + kör-</i> <i>karap kör- (hele bir gör)</i> <i>surap kör- (hele bir iste)</i>
---	---

Yaklaşma Fiili

TT <i>-a/-e +yazmak;</i> <i>düşeyaz-</i> <i>öleyaz-</i>	KT <i>-ıp kala/kete cazda-/taşta-</i> <i>tüşüp kete/kala casda-/taşta-</i> <i>ölüp kete/kala cazda-/taşta-</i>
---	--

TT gramerlerinde verilen birleşik fiiller bunlardan ibarettir. Aşağıda verilecek fiiller ise KT'deki birleşik fiillerin ayrıntılı anlamlarını içermektedir. Kırgız Türkçesi'nde birleşik fiiller çok anlamlı ve esas fiilin aldığı zarf-fiil eklerine göre değiştiğinden, onları Türkçedeki gibi semantiğine göre kümelenmek yerine bir yardımcı fiilin kapsadığı bütün anlamları içerecek şekilde tek tek göstermenin uygun olacağını düşündük.

al- 'almak'

1. *-a/y + al-*: Kabiliyet, yeti, yetki. (Türkçenin *abilmek* fiiline denk gelir)
casay al- 'yapabilmek'
çıgara al- 'çıkarmak'
2. *-ıp + al-*: Bir şeyi kendi menfaati için yapmak.
cazıp al- 'kendisi için yazmak'
surap al- 'kendisi için istemek'

İstemeden, beklenmedik bir şekilde bir hareketi yapmak:

kolumdu kesip aldım 'elimi kestim'
çaydı tögüp aldım 'çayı döktüm'

Bir yasağı çiğnemek, istenmeyen harekete başvurmak:

üygö kirip aldı ‘eve zorla girdi’

araktı kayra içip alıptır ‘gene içkiye başlamış’

ber- ‘vermek’

1. *-a/-y + ber-*: Hareketin yapılmasına birisini müsaade ettiğini

körö ber- ‘görebilirsin’,

ala ber- ‘alabilirsin’

Sürekli yapılan olumsuz bir alışkanlık veya hareketi:

cata beret ‘hep yatar’,

süylöy beret ‘hep (boş) konuşur’

Hareketin devamlılığını gösterir:

iştey berdi ‘çalışmaya (hep) devam etti *bara berdi* ‘yürümeye (hep) devam etti’

2. *-ıp + ber-*: Bir başkasının menfaati için yapılan hareketi belirtir:

aytıp ber- (birisi için) anlat-

taap ber- (birisi için) bul-

bar- ‘gitmek’

-ıp + bar(cata>ata)-: Bir niteliğin gittikçe değiştiğini:

buzulup bar(at)at ‘bozuluyor’

artıp bar(at)at ‘artıyor’

önügüp bar(at)at ‘gelişiyor’

kel-: ‘gelmek’

-ıp + kel +e(ata)-: Bir niteliğin yaklaştıkça değiştiğini:

çoñoyup kel+e(ata)t ‘büyüyor’

ısıp kel+e(ata)t ‘ısınıyor’

ciber- ‘göndermek’

-ıp ciber-: Beklenmedik bir şekilde yapılan hareketi:

ıylap ciberdi ‘ağlayıverdi’

ırdap ciberdi ‘şarkı söyleiverdi’

Çok çabuk yapılan hareketi:

bışırup ciberdi ‘pişiriverdi’

ırgıtıp ciberdi ‘atıverdi’

cıynap ciberdi ‘hemencecik topladı’

(Esas anlamını kısmen koruyarak) olumsuz yapılan hareketi

kuup ciberdi ‘kovdu’

çıgarıp ciberdi ‘(dışarı) çıkarttı’

ketirip ciberdi ‘gönderdi’(kendi iradesi dışında)

koy-: ‘komak’, ‘koymak’

-a/-y + koy-: Sevecenlikle verilen müsaadeyi (genelde yaşça küçükler için):

ala koy- ‘alabilirsin’

oynoy koy- ‘oynayabilirsin’

Çabuk yapılan hareketi (geçişli fiillerde)

kötörö koydu ‘kaldırırverdi’

çeçe koydu ‘çözüverdi’

Beklenmedik hareketi (geçişsiz fiillerde)

taany koydu ‘(birden) tanıdı’

körö koydu ‘(birden) gördü’

-ıp koy-: Hareketin olumsuz şekilde sonuçlandırıldığını:

aytıp koydu ‘ihbar etti’ (söylememesi gereken)

taştap koydu ‘bıraktı’ (bırakmaması gereken)

bilip koydu ‘farketti’ (fark etmemesi gereken)

Kısa süreli bir hareketin (isteksiz, zoraki) yapıldığını:

külüp koydu ‘güldü’

ışkırıp koydu ‘ışık çaldı’

(... +mış bolup koy-) ... gibi yapmak

ölmüş bolup koy- ‘ölmüş gibi yapmak’

körbömüş bolup koy- ‘görmezlikten gelmek’

-ıp koyup- : Bir eylem bitirildikten sonra başkasının yapıldığını:

casap koyup baram ‘yaptıktan sonra giderim’

cazıp koyup uktaym ‘yazdıktan sonra uyurum’

taştta-: ‘bırakmak, atmak’

1. **-ıp taştta-:** Eylemin geri dönülmeyecek şekilde bitirildiğini ve konuşanın bundan hoşnut olmadığını gösterir.

berip taştadı ‘verdi (verilmemesi gerektiğini bildiği hâlde)’

aytıp taştadı ‘söyledi (söylenmemesi gerektiğini bile bile)’

2. **-a taşta-**: 3 terkipli fiillerde (Türkçedeki ‘az kalsın ... yazdı’ anlamına denk gelir).

cıgılıp kete taştadı ‘az kalsın düşecekti’.

ölüp kala taştadı ‘az kalsın ölecekti’.

berip sala taştadı ‘az kalsın verecekti’

Bu şekildeki **-a taşta** şekli sadece 3 terkipli birleşiklerde kullanılır.

Listemiz, KT’ki diğer birleşik fiiller ve örnekleri ile daha da uzatılabilir. Fakat bildirimizin amacı, Kırgız dilinde birleşik fiillerin çok çeşitliliğine, henüz işlenmemiş olan birçok yeni boyutlarının olduğuna dikkatleri çekmekti. Bu fiillerin çoğu çok anlamlı ve hangi zarf fiil ekiyle geldiğine göre de çok ince anlam farklılıklarını içerebilir. Bu ayrıntılar ancak örnek cümleler ve açıklamalar ile tam anlaşılabilir. Ayrıntılı detayları örneklerle vermek bir bildirin sınırı çok aşacaktı. O nedenle biz burada bildiri süresine uygun olarak yardımcı fiil görevinde bulunabilecek diğer Kırgız fiillerinin listesini esas leksik anlamlarıyla vermekle yetrineceğiz. Onlar şunlardır:

Bitmiş Hareketi Belirten Fiiller

sal-: ‘ko(y)mak’, ‘salmak’

kal-: ‘kalmak’

ket-: ‘gitmek’

iy-: ‘etmek’

tüş-: ‘düşmek’

çık-: ‘çıkmaq’

büt-: ‘bitmek’

cazda-: (az kalsın) ‘yazmak’.

Bitmemiş Hareketi Belirten Fiiller

Hareketin yapılmakta, tekrarlanmakta, denenmekte olduğunu, daha onuçlanmadığını, değişkenliğini bildirirler ve genel olarak **-a/-y** zarf-fiil ekli fiillerle birleşerek yapılır.

cat-: ‘yatmak’

otur-: ‘oturmak’

cür-: ‘yürüme’, ‘bulunmak’

tur-: ‘durmak’

tüş-: ‘düşmek’

bar-: ‘gitmek’, ‘varmak’

kör-: ‘görmek’

kal-: ‘kalmak’

ket-: ‘gitmek’

Kırgız Türkçesi'nin birleşik fiillerinin yukarıda gösterilmiş olan iki türünde de genel anlam için sadece esas fiilin değil, yardımcı fiillerin, hatta zarf-fiil eklerinin de belirleyici rolü olduğu ortadadır.

Tarafımızdan hazırlanmakta olan gramerin bir bölümünü oluşturan bu konu, bildiride perspektif olarak sunulmuştur. Konunun bildiri kapsamına alınamayan diğer yönleri olarak da şunları belirtebiliriz:

1. Sözü edilen yardımcı fiillerin Eski Türkçe ile karşılaştırması; neden TT'de azalma, KT'de çoğalma eğilimi gösterdiği.

2. Üç terkipli birleşik fiillerin yapı ve semantik özellikleri.

3. KT'de yardımcı fiil olarak kullanılan fiillerin esas türleri ile münasebetleri: bir kısmının tekrarının yapılabileceği, örneğin, *körüp kör-, salıp sal-, turup tur-, taştap tašta-, koyup koy-* gibi, diğer kısmında bunun mümkün olmadığı.

4. Tür (*vid*) kategorisinin morfolojik yol ile yapılması (*-gıla, -ala, -la* ekleri ile) ve onlarla yardımcı fiiller arasındaki eş anlamlılık, KT'nin fiil çekimindeki görünümü. Örneğin, 2. şahıs çoğul emir kipinin *-gıla* eki ile yapılması vs.

Kırgız Türkçesi'ndeki birleşik fiillerin bu ve buna benzer birçok yönleri hazırlamakta olduğumuz "Kırgız Türkçesi Gramerinde" tam olarak yer alacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmetov, M. A., (1978), **Glagol v yazıke orhono-eniseyskih pamyatnikov**, Saratov: İzd-vo Saratovskogo Un-ta.

Baskakov, N. A., (1952), **Karakalpakskiy yazık, fonetika i morfologiya**, Moskva, T. II, ç. 1. **grammatika hakasskogo yazıka**, (1975), Moskva.

Grammatika sovremennogo başkirskogo literaturnogo yazıka, (1981), Moskva: İzd-vo "Nauka".

Haritonov, L. N., (1960), **Formı glagolnogo vida v yakutskom yazıke**, Moskva-Leningrad.

Kırgız adabiy tilinin grammatikası, (1980), Frunze.

Kononov, A. N., (1956), **Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka**, Moskva-Leningrad.

-----, (1960), **Grammatika sovremennogo uzbekskogo yazıka**, Moskva-Leningrad.

Serebrennikov, B. A., (1958), **Problema glagolnogo vida v tyurkskih yazıkah**, "Voprosı grammatiki tyurkskih yazıkov", Alma-Ata, 3.

Sıdıkov, S., (2001), **Bayırkı türk cazuusu**, Bişkek.

Tekin, T., (1988), **Orhon Yazıtları**, Ankara.

Tenişev, E. R., (1976), **Grammatika sarı-uygurskogo yazıka**, Moskva.

Yuldaşev, A. A., (1958), **Sistema slovoobrazovaniya i spryajeniya glagola v başkirskom yazıke**, Moskva.